

Eshonqulov Umurzoq Absamat o'g'li

*Jizzax davlat pedagogika universiteti ijtimoiy-gumanitar
fanlarda masofaviy ta'lim kafedrasi o'qituvchisi*

JIZZAX VOHASI ETNIK GURUHLARI ORASIDA «SAROY» URUG'NING TUTGAN O'RNI XUSUSIDA

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada o'zbek xalqi tarkibidagi eng katta etnik guruhlardan biri saroy urug'ining o'rganilish tarixi, saroy atamasining kelib chiqishi, saroy urug'ining shahobchalari, ularning geografik joylashuvi bo'yicha mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Urug', qabila, aymoq, elat, el, xalq, millat, etnogenez, etnik tarix, Saroy, turkiy, Oltin pichoq dastali saroy, xonim saroy, sonsiz saroy, chem saroy, qo'ng'irot. saroy, jomon saroy, qirg'iz saroy, mojar saroy, oltin tamg'a saroy, soydan tuman saroy, qipchoq saroy va jolong'och (yalong'och) saroy.

ANNOTATION. This article describes the history of one of the largest ethnic groups of the Uzbek people, the Saray clan, the origin of the term Saray, the shahabchas of the Saray clan, and their geographical location.

Keywords: Breed, tribe, race, nation, people, ethnogenesis, ethnic history, Turkish, Saray, "Altin pichakli saray", hanim saray, sansiz saray, chem saray, kungirat saray, jaman saray, Kirgiz saray, mojar saray, altin tamga, saray, tuman saray, kipchak saray and djolongach saray, nayman saray.

АННОТАЦИЯ. В данной статье описывается история одной из крупнейших этнических групп узбекского народа — рода Сарай, происхождение термина Сарай, шахабчи рода Сарай, а также их географическое положение.

Ключевые слова: Порода, племя, раса, нация, народ, этногенез, этническая история, тюркский, сарай, «Алтын пичакли сарай», ханым сарай, сонсиз сарай, чем сарай, кунгират сарай, джомон сарай, киргизский сарай, моджар сарай, алтын тамга, сарай, туман сарай, кипчак сарай и джолонгач сарай, найман сарай.

O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixini o'rganish tarix fanining murakkab masalalaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bu hozirgi kunning muhim muammolaridan biri hamdir. O'zbekiston mustaqilligi va o'zbek xalqining etnoma'daniy jihatdan tiklanishi sharoitida uning milliy o'zligini anglashini kuchaytirish uchun teran tarixiy bilim va tarixiy jarayonning etnik rang-barangligida xalqning o'z munosib o'rnini aniqlash idrok etishi katta ahamiyatga ega.[1.3]

Mustaqilik yillarida vatanimiz tarixiga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda ayniqsa xalqimizning etnik tarkibi, o'zbek xalqi kelib chiqishi, etnogenezi, urug' va qabilalar tarixi, tarkibi, tuzulishi, o'zbek urug'lari geografik joylashuvi kabi masalalarni o'rganishga intilish xalqimiz orasida tabora ortib bormoqda. Dunyoda hech bir millat yagona bir urug' yoki qabiladan tashkil topagandek o'zbek xalqi ham bundan mustosno emas. Tarixiy manbalarda o'zbeklar 92 yirik urug'dan iborat ekanligi qayd etib o'tilgan.

Turkiy xalqlarning Markaziy Osiyoga so'ngi eng yirik migratsiyasi [2.506] ([lotincha](#): migratio — ko'chaman, joyimni o'zgartiraman) XVI-asrda Shoybonixon boshchiligida Dashti Qipchoq o'zbeklari tomonidan amalga oshirilgan va buning natijasida Markaziy Osiyo xalqlarining etnik rang-barangligi oshib borgan.

Shaybonixon Movarounnahr qo'shin tortib kelganda, uning lashkarida 92 qavm suvoriysi xizmat qilgan [3.271]. Dashti qipchoqdan Movarounnaxrga ko'chib kelgan etnoslarning xammasi xam ko'p sonli bo'lavermagan. Ularning ayrimlarigina, masalan, qipchoq, saroy, qo'nqiro, yuz, ming,

nayman, mang'it, qitoylar boshqalarga nisbatan yirik etnik guruxlar edilar. Bularning xar birining soni 30-50 mingdan to 200 mingacha bo'lgan bo'lishi munkun[1.414]. XVIII asr oxiri-XIX asr boshlarida qipchoqlar 270 ming atrofida bo'lgan[5.275].

Movarounnahrda ko'chib kelgan etnoslarning eng yiriklaridan biri Saroy urug'idir. Saroy qabilasiga mansub kishilar asosan Samarqand, Qashqadaryo, Jizzax, Andijon viloyatlarida yashedi. Saroy urug'iga mansub xalqlar Tojikistonning Ko'lob viloyatida Qizilsuvda va Yaxsuv daryolarining quyilish joylaridaxam yashedilar[6.66].

Saroy etnik birlashma sifatida XIV—XV-asrlar davomida Dashti Qipchoqda shakilangan bo'lib, XVI-asrdada boshqa o'zbek qabilalari bilan hozirgi. O'zbekiston xududiga kelib joylashgan Saroy etnik guruhining kichik bir guruhi qozoqlarning arg'in qabilasi tarkibida ham mavjud bo'lgan[2.205].

Jizzax vohasining o'ziga xos geografik joylashuv xususiyatlari qadimdan o'troq, yarim o'troq dehqon va chorvador aholining shimoldan janubga, janubdan shimolga, sharqdan g'arbga, g'arbdan sharqqa tomon siljishlarida o'ziga xos etnomuloqot hududi bo'lganligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga o'troq va yarim o'troq aholining muqim yashab qolishi, xo'jalik yuritishi uchun barcha tabiiy sharoitlarni yaratgan, hududda qishloq xo'jaligi, chorvachilik doimiy va mavsumiy tarzda rivojlanib borgan hamda ko'chmanchi chorvachilikning o'troq dehqonchilik xo'jaligi bilan mushtarak rivojlantirish imkoniyati ko'plab etnik guruhlarini bu joyga ko'chib kelib o'rnatishlariga sabab bo'lgan.

Saroy qabilasiga qarashli aholi asosan Samarqand va Qashqadaryo oblastlarida yashaydi. Saroy nomi (etnonimi), shuningdek, Jizzax shahrida Andijonga yaqin joyda xam uchraydi." Pstdarg'om rayonining Jom qishlog'ida yashovchi 61 yoshli Mamasali Tilabov va Quldosh Yuldoshevlardan 1964 yilda yozib olingan ma'lumotlar ga ko'ra saroy qabilasining quyidagi bo'laklari mavjud: chem saroy, qo'ng'iroq saroy, jomon saroy, qirg'iz saroy, mojar saroy, oltin tamg'a saroy, soydan tuman saroy, qipchoq saroy va jolong'och (yalong'och) saroy. Saroy urug'larining shevalarida xam qipchoqlik xususiyatlari to'liq saqlanib qolgan (Andijon va Jizzax saroylarining shevalari bundan mustasno). Lekin Samarqand oblastidagi, saroylarning shevalari, masalan, qirqlarning shevalariga nisbatan ba'zi xollarda adabiy tilga yaqinligi bilan farq qiladi[8.89].

Jizzax vohasida keng keng tarqalgan o'zbek urug'laridan biri bu Saroy urug'idir. Xususan A.Pardayevning 2004 yilda bajarilgan "Jizzax bekligi - O'rta Osiyo xonliklari davrida (XVI asrdan - XIX asrning 60 - yillarigacha)" nomli tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozgan dissertatsiyasi[9.88da quyidagilarni qayd etadi. Hofiz Tanish Buxoriyning «Sharofnomayi - shohiy» («Abdullanoma») asarida XVI asrda O'rta Osiyo hududida tarqalgan 40 ta urug'-qabila haqida ma'lumot berilgan va bu urug'-qabilalar orasida "saroy" urug'i ham qayd etilgan.

B.Ahmedovning ta'kidlashicha, O'z FA Sharqshunoslik institutining qo'lyozmalar fondida (№ 2604 inv.) saqlanayotgan "Tuhfat al xoniy" asarida bir qancha urug'-qabilalarning tarkibi va tarqalish geografiyasiga oid muhim ma'lumotlar berilgan. Xususan, yuz urug'i - O'ratepa va Hisorda, qirq urug'i - Jizzaxda, kenagaslar - Shahrisabzda, saroylar - Fuzorda joylashgan.

To'qson ikki qabila va elatdan tashkil topgan o'zbek urug'larining ro'yxati tartib bilan berilgan yozma manbalarning barchasida saroy urug'i hamisha ro'yxatining boshida, 5 - o'rinda yoki ko'proq 7-8 - o'rinda qayd etilgan. Masalan, «Madjmu at-tavarix» (Rossiya FA Sharqshunoslik instituti Sankt-Peterburg bo'limi, inventar № 667) qo'lyozma asarida saroy urug'i - ming, yuz, qirq, jaloyirdan so'ng beshinchi o'rinda berilgan.

«Nasab-nomayi o'zbek», «Asmiyi navadi du firqayi o'zbek» qo'lyozmalarini o'rganish va tahlil qilish natijasida B.A.Ahmedov tomonidan tuzilgan ro'yxatda saroy urug'i ming, yuz, o'zbek unkajat, jaloyir dan so'ng yettinchi o'rinda qayd etilgan.

Yuqorida e'tirof etilgan "Nasabnoma" asosida N.V.Xanikov tomonidan amalga oshirilgan o'zbek urug'lari genealogiyasi ro'yxatining tartibi biroz boshqacha tuzilgan. Muallif urug'larni tartiblashda ularning tarkibi, soni va albatta siyosiy hokimiyatda tutgan mavqeiga katta e'tibor qaratgan. Umuman

olganda N.V.Xanikovdan avvalgi mahalliy mualliflar ham aynan ushbu jihatlariga katta e'tibor berishgan. Demak N.V.Xanikov tuzgan ro'yxat bo'yicha saroy urug'i - mang'it, ming, yuz, qirq, o'ng, o'nqachit jaloyirdan so'ng sakkizinchi o'rinda qayd etilgan[9.88].

Ta'kidlash mumkinki, saroy urug'i barcha ro'yxatlarda birinchi o'nlikda qayd etilgan. Urug' qabilalar sonining 92 taligini hisobga oladigan bo'lsak saroy urug'i so'nggi o'rta asr jamiyatida yetakchi nufuzga ega bo'lganligini ko'rsatadi.

Etnografik dala tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha saroyliklar Jizzaxga O'ratepa atrofida «Saroy» va «Yaxtan» qishloqlaridan ko'chib kelishgan. Saroy (lik) urug'i uch shahobchaga bo'linadi. 1. Oltin pichoq dastali saroy; 2. Xonim saroy; 3. Sonsiz saroy. Saroyliklarning mazkur shahobchalari o'z navbatida beshta to'pga bo'linadi: 1 Do'st to'pi; 2. Boy to'pi; 3. Bolta to'pi; 4. Kal to'pi; 5. Gung to'pi. Saroylik mahallasi ahli hozirga qadar O'ratepadagi Saroy qishlog'i odamlari bilan bordi-keldi qilishadi. G'allaoroldagi Saroy qishlog'i, Xonim saroy qishlog'i aholisini bizning urug'dan deb hisoblashadi.

1924—26 yillarda o'tkazilgan aholi ro'yxatida O'zbekiston hududida yashovchi Saroy larning soni 50 mingdan ortiq bo'lib, ulardan 18 ming kishi Buxoro vohasida (Xarqonrud, Vobkentdaryo, Shahrud, Sultonravot, Poykend, Pirmait ariqlari bo'ylab), 20 ming kishi Karmana vohasida, Narpay vab. ariqlar bo'yida yashaganlar. Saroylarning katta bir qismi (15,5 ming kishi) Qashqadaryo vodiysida (Shahrisabz va Qarshi vohalarida, Samar tog'ining jan. yon bag'irlarida, Qashqadaryoning yuqori oqimida) yashashgan. Saroylarning ayrim guruxlari Jom cho'lida (6 ming), Ko'hitang tog' yon bag'irlarida (1 ming), Miyonkolda (3 ming), Samarqandning jan.g'arbida (1,5 ming), Nurota togining jan. yon bag'irlarida (3 ming) Jizzax atrofida (1,7 ming) yashagan. Saroylarning kichik guruxlari Farg'ona vodiysida hamda Afg'onistonda, Mozori Sharif va Balx atrofida istiqomat qilganlar. Saroylarning tarkibida bir qancha kichik va katta qabilalar mavjud bo'lgan. majarsaroy, qipchoqsaroy, qirg'izsaroy, naymansaroy va b. Bularning har biri, o'z navbatida, yana bir qancha urug'larga bo'lingan. Yuqorida keltirilgan bo'lim(qabila) nomlaridan ma'lumki, Saroylar tarkibiga Saroy bo'lmagan juda ko'p boshqa etnik guruhlar (az, majar, qipchoq, qirg'iz, qo'ng'iroq, va b.) kirgan. Saroylar XX-asrning boshlarida siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy o'zgarishlar sababli bir-biri bilan aralashib o'zbek xalqi tarkibiga singib ketgan[2.205].

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki qadimiy xalqlardan biri bo'lgan o'zbeklar juda ko'p etnik guruhlardan tashkil topgan. Tarixiy manbalarda o'zbeklar 92 yirik urug'dan iborat ekanligi qayd etib o'tilgan bo'lib bu urug'lar o'z navbatida yirik shahobchalarga, shahobchalar yana mayda bo'laklarga, bo'laklar to'plarga, to'plar ota va sulolalarga bo'linib ketadi. Maqolamizning xotimasida shuni alohida ta'kidlab o'tmoqchimizki, xalqimizning etnik guruhlarini aniqlash bilan bir qatorda, uning etnik tarixini o'rganib, yoshlarimizni ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini bilan yoritib berish bugunning dolzarb vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni . — Toshkent: 2001.- B. 3.
2. [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil 506-b
3. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarxi Toshkent 2007 271-b
4. Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni . — Toshkent: 2001.- B. 414.
5. Norboyev.N O'zbek elining qabila va urug'lari haqida Toshkent 1997-y B-66
6. А.Пардаев. Жиззах беклиги - Ўрта Осиё хонликлари даврида (XVI asrdan - XIX asrning 60 - йилларигача). тар. фан.ном. дисс.. Тош. – 2004.
7. Doniyorov X, O'zbek xalqining shajara va shevalari. - Toshkent, 1968. – B. 89.